

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ ОБРАЗ ЛЮДИНИ ЯК ЗАСАДА РОЗВИТКУ ЇЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ

POSTMODERN IMAGE OF MAN AS THE BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF HIS INDIVIDUAL LEGAL PERSONALITY

Братасюк В.М.,
кандидат юридичних наук,
суддя

Тернопільського міськрайонного суду

У статті висвітлюється питання взаємозв'язку образу людини конкретної епохи та її правосуб'єктності. Наголошується на необхідності подолання модерного раціоналістичного образу людини і формуванні нового постмодерного проекту людини в праві. Постмодерністське трактування людини має стати ключем до формування індивідуальної правосуб'єктності, що прийде на зміну наявній абстрактній правосуб'єктності.

Ключові слова: людина в праві, образ людини, модерн, постмодерн, правосуб'єктність, індивідуальна правосуб'єктність, абстрактна правосуб'єктність.

В статье освещается вопрос взаимосвязи образа человека конкретной эпохи и его правосубъектности. Сделан акцент на необходимости отрицания современного рационалистического образа человека и формирования нового постмодерного проекта человека в праве. Постмодернистская трактовка человека должна стать ключом к формированию индивидуальной правосубъектности, которая придет на смену существующей абстрактной правосубъектности.

Ключевые слова: человек в праве, образ человека, модерн, постмодерн, абстрактная правосубъектность, индивидуальная правосубъектность, абстрактная правосубъектность.

The article highlights the issue of the relationship of the image of a humane of a particular era and the individual personality in law. The necessity of overcoming modern human rationalist image and the formation of a new postmodern project human right. Postmodern interpretation of rights should be the key to the formation of individual personality, which will replace the existing abstract personality in law.

Key words: human in law, human image, modern, postmodern, personality, individual personality, abstract personality in law.

У сучасному українському правознавстві все більше стверджується розуміння невід'ємного взаємозв'язку права та людини. Відсутність сучасного знання про право і людину в праві неминуче негативно позначається на правовому розвитку, що засвідчує правове життя (чи ж правове?) у радянську епоху та й в посттоталітарній Україні, яка ще донині, на жаль, не позбулася позитивістського погляду на право як на емпіричне, державно-владне явище, що для дослідження не потребує антропологічного підходу.

Українські філософи права чимало зробили для ствердження в правознавстві цього підходу. Цей та інші аспекти досліджуваної проблеми розробляли: Д. Гудима, О. Бандура, С. Максимов, О. Петриківська, А. Кравченко, М. Патель-Братасюк та ін. [1; 2; 3; 4; 5].

Виклад основного матеріалу. Поділяємо позицію, що, «оскільки поняття *особи, особистості, індивіда і суб'єктивних прав* виражають принципи правової реальності сучасної цивілізації <...> прояснення і теоретична експлікація цих базових категорій мови виявляється значущою формою описування і самотлумачення сучасних суспільств» [6, с. 7–19]. Індивіда з його здатністю судження, що дозволяє йому без опіки іншого користуватися своїм розсудком, бути автономним суб'єктом, проголошено субстанційною основою права вже в антропологічних концепціях природного права Нового часу та Просвітництва. Сучасна концепція прав людини була створена на основі сучасного образу людини.

Постмодерністська філософія, виконуючи методологічну функцію стосовно інших гуманітарних галузей знання, може дати і вже дає правознавству сучасні людинознавчі знання [8; 9]. Який образ людини формується сучасним людинознавством, зокрема, постмодерністським філософським дискурсом? І як реагує на цей образ людини нинішнє правознавство?

Новоєвропейському епосу властивий власний стиль мислення, який докорінно відрізняється від мислення європейського домодерну. Проект модерну ґрунтувався на принципах фундаменталізму, сутність якого полягала в пошуку сталих основ буття; раціоцентризму як переконаності в безмежній силі розуму, прагненні до визначеності й ясності; універсалізму пояснювальних схем і теорій, вірі в прогрес, у безперервне оновлення, гуманістичне облаштування реальності тощо [7; 10].

У соціальному аспекті епоха європейського модерну – це сукупність різного роду перетворень, зрушень соціального, політичного, економічного, правового, психологічного тощо плану, що забезпечили саморегуляцію суспільства [9]. Всі ці перетворення здійснювалися за допомогою рацію, яке в цю епоху стало культовою цінністю. Використовуючи такий логоцентр, як Розум, Логос, Істина, Наука, Система, єдине, ціль, влада, закон, держава, суспільство, модерн конструює раціоцентричні моделі ідеального суспільства, ідеальної людини, ідеального суспільного устрою.

Людина в проекті модерну постає вольовою та розумною істотою. В. Табачковський подає такий усереднений образ цієї людини: це «<...> доросла (але не стара), фізично здорова, діяльно активна, характерно одномірна (отже, позбавлена ендотимних засад), етнокультурно нейтральна істота невизначеної (читай – чоловічої) статі» [10, с. 9–10]. Це бачення людини дуже абстрактне, механістичне.

У пошуках обґрунтування права зверталися до філософського дискурсу модерну і на засадах раціоналізму конструювали різні дефініції права, моралі, закону, держави тощо. В епоху модерну відбувається кодифікація європейського права, нормативно закріплюються права людини т. з. першого покоління, з'являються теорії: суспільного договору, поділу влади, невідчужуваних природних прав людини, верховенства

права тощо. Всі вони є продуктом своєрідної соціальної інженерії, яка почала інтенсивно розвиватися в цю епоху [7; 11].

Правознавці цієї епохи вважають нормативність та інституціоналізм основними засобами, що здатні забезпечити усталений та досконалий розвиток суспільства [11]. Конструюється образ правової держави, в якій буде панувати верховенство закону, а не права. Життя в такій державі має бути досконалим, розміреним, схематичним, нормативним, а отже, правильним.

Раціоцентризм визначально впливає на трактування правової поведінки, мислить її лише як нормативну, регульовану нормою закону [4], формує монополізм держави в праві: вона творить законодавство; застосовує його, захищає, є суб'єктом правозахисної діяльності. Культурі раціоцентризм сягає в позитивізм, який заперечує людину як суб'єкта права і перетворює її на об'єкт законницького впливу держави. Стверджується ідея, що суспільство та держава здатні конструювати ідеальну людину [11].

С. Архіпов зазначає, що в контексті державного або політичного права проблема людської індивідуальності є проблемою самої особистості, держава до неї ставиться байдуже. Закон орієнтується на стандартизованого індивіда, позбавленого унікальних якостей, він схематичний. Законодавець дивиться на особистість із позиції владного суб'єкта, виходячи не з інтересів особистості, а із цілей і завдань державного управління [13, с.279].

Модерн байдужий до людської індивідуальності. Держава, механістично трактуючи людину, ставить собі за мету охорону та захист її як родової істоти, тоді як людина-особистість має потребу в захисті й охороні себе як унікальної істоти в усій повноті її буття.

Постмодерн стверджує такі цінності, як: людина, свобода (freedom), рівність, різноманітність, плюралізм, унікальність, творчість, толерантність [8; 12; 13; 20]. Логоцентром постмодерну стають такі категорії та поняття, як: множинність, децентрація, індивідуальність, деконструкція, суб'єктивізм тощо. Постуються деконструкція як метод, дискурсивний характер істини, полісутність людини, багатоманітність світу. Постмодернізм сприймає людину інакше, він – «емансипатор свідомості цивілізації від «ідеалів-ідолів», що лімітували багатотисячолітній процес самореалізації особистості» [12; 13; 20]. Постмодерністський образ людини достатньо складний і суперечливий. С. Куцепал пише: «Постмодерна людина сконцентрована на самій собі, турбота про себе заповнює всі аспекти приватного життя, людина дозує себе в стосунках з навколишнім світом <...>. Тут уже не підходить популярний у минулому образ «людини без властивостей», властивості заповнюють людину, а домінує «турбота про себе»» [15, с. 285]. Сучасне право має реагувати на образ людини, сконструйований постмодерністським дискурсом.

Людина постмодерну відкрита, творча, децентрована, мінлива, динамічна, непередбачена тощо; проявляє велику увагу до своєї тілесності, формує діалог зі світом, усвідомлюючи відмінності між собою та ним; прагне встановлювати власні «правила гри», не приймає норм та інституцій, які нав'язуються їй; не сприймає норми, оскільки мислиться анормативною [4; 14]. Ведучи діалог зі світом, вона формує та стверджує саму себе.

У постмодерні Слово втрачає своє значення домінанти, його місце займає Тіло. Культура постмодерну перестає бути логоцентричною і «виявляється тілоцентричною» [6, с. 386]. Логіка осмислення людини виводить в контекст її існування: психологічного, соціального, політичного, релігійного, міжособистісного, ментально-культурного тощо. Для людини постмодерну цінність свободи – це передусім можливість комунікації, дискурсу, тексту, інтерпретації, що впливає із принципу ціннісного плюралізму [6; 12].

Сучасне право відчутно відреагувало на постмодерністське трактування людини. Нормативно закріплено низку соматичних прав: на зміну статі, на зміну зовніш-

ності, право на аборт, на сурогатне материнство, визначати час своєї смерті, право на одностатеві шлюби тощо [16]. Це закріплення, безумовно, розширює обсяг правоздатності людини-особистості.

Сучасне право визнає людину біологічно недостатньою – звідси визнання її права, наприклад, на зміну зовнішності, на сурогатне материнство та ін. Існування людини визнається більш складним, проблематичним, непередбачуваним, несподіваним – зроблено дуже відчутний відхід від «правильного» образу людини, сконструйованого раціоцентризмом модерну. Право постмодерну визнає людину відкритою як до позитивних, так і до негативних можливостей. Вона не хоче звільнятися від емоцій, пристрастей, бажань тощо. Тілесність замінила морально-вольові якості. Існування людини психологічно насичене й афекти (страх, нерішучість, розгубленість, агресія тощо) визнаються сучасним правом невід'ємними характеристиками людини [16]. Розмаїття людського буття: соціально-культурного, політичного, історичного, вікового, професійного тощо сучасним правом також визнається і, мабуть, це правильно. Людина постмодерну хоче не так говорити і пізнавати, як слухати – і сучасний проект людини в праві повинен врахувати всі ці аспекти.

Наукові джерела зазначають, що за останні десятиліття ухвалено низку міжнародних правових актів, які відобразили ситуацію сучасної людини, зокрема її заангажованість на тілоцентризм: «Декларація взаємної залежності», яка є кодексом моральних і правових зобов'язань людини та суспільства, «Декларація про науку і використання наукових даних», «Загальна Декларація про геном людини й права людини» закріпили певні зобов'язання для сторін-підписантів стосовно збереження генотипу людини. Сучасна наука з допомогою біотехнологій добралася до генетичної основи людського буття, ведучи боротьбу з мутантними генами, здійснюючи генну терапію спадкових хвороб, реконструкцію людини, часткову заміну тканин, заміну окремих генів тощо. З одного боку – це відповідь на запити природи людини та її буттєвості. З іншого, виникає запитання: якими можуть бути наслідки такого експериментування з людською тілесністю?

Постмодернізм, не зневажаючи людину як таку, лише заперечує не зовсім сучасну західну концепцію людини, яка виявилася однобічною, дещо схематичною, механістичною. Л. Удовика зауважує: «У пошуках альтернативи дисциплінарному суспільству постмодернізм закликає не до анархії, а до нового погляду на індивідуальність і проблеми людської одиничності. <...> Йдеться про перегляд традиційних понять, про принципово іншу теорію людини та суспільства» [16, с. 297].

У нинішньому праві, з огляду на сучасний тип людини, з'являється погляд на розмитість межі між «нормативним» та «ненормативним», анормативним. Це зумовлено визнанням складності людського буття, його динамікою, багатогранністю та проблематичністю.

В українському правознавстві про розмитість норми, втрату нею її цінності як «правильної схеми» живої людської ситуації почали писати недавно [4]. А. Кауфман, Г. Кон та інші філософи права кілька десятиліть тому писали про анормативну природу людини і неможливість права, що тотожне нормативності, вичерпується нею, адекватно реагувати на анормативність людської природи [18]. «Анормативність права, в кінцевому підсумку, впливає із самого суб'єкта <...>. Загального права для всіх бути не може, оскільки люди унікальні, різні. <...> Рішення суддів є вільним; основа рішення – в самому конфлікті», – наголошував Г. Кон. Суд може використати норми, якщо вони «підходять», «зручні» у конкретній ситуації [4, с. 146–147].

Визнання анормативності права зумовлює вихід на передній план принципів права, які є значно гнучкішими від норми в класичному її розумінні. Вирішення проблеми прав людини засобом прецеденту в практиці Європейського суду з прав людини, що успішно застосовує принципи права, – це свідчення реакції права на сучасний образ людини, на її анормативну природу. Це наближення права

до засад життя, визнання його первинним і визначальним стосовно норми як раціональної схеми. Вихід на передній план в правовій сфері принципів права, особливо загальнолюдських, які закріплюють загальнолюдські цінності [19], – це *розширення простору індивідуальної свободи* людини-особистості, розширення її правоздатності.

Трактування права як принципів – це додаткові можливості для індивіда здійснити себе як людина-особистість. Норма орієнтована на стандартного, часткового індивіда, принцип – на повноцінну унікальну людину-особистість.

І. Покровський наголошував на тому, що необхідно забезпечити, «окрім охорони людини в її «загальній, родовій сутності», в її типових рисах, спільних з усіма інтересами, охорону її індивідуального багатства, її творчо-імпровізаційного буття, особистих якостей, інтересів тощо» [20, с. 121]. Йдеться про невідчужуване право людини-особистості на правову самобутність, яку не забезпечує державне право, орієнтоване на стандартизованого індивіда. Нині зв'язок людини із правовою реальністю здійснюється здебільшого через посередника, яким є держава, її «компетентні органи» і нормативне право. Це зв'язок загальний, усереднений, безособистісний, у ньому присутні абстрактна, типова людина і абстрактна правосуб'єктність, така ж абстрактна дієздатність. Невідчужувані права людини спонукають до визнання природного права людини на власну індивідуальність, а отже, і права на *індивідуалізовану, а не стандартну правосуб'єктність* кожної особистості. Право гуманістичне тому, що воно заангажоване на людину-особистість, вона є його центром, найвищою цінністю, метою, суб'єктом.

Це доволі складна проблема, як праву як універсальному регулятору суспільного життя обслуговувати людину постмодерну, людину-симулякра, ситуативну людину без сенсу життя, заміненого його смислами та значеннями, яка може мати власні принципи і водночас сказати: «Але я можу й інакше». Праву постмодерної епохи треба впоратися із проблемою увідповіднення універсальності прав людини та визнання унікальності людського індивіда, що зумовлює ствердження ідеї індивідуальної правосуб'єктності.

Сучасне українське право прагне розвиватися з урахуванням сучасного образу людини. Ст. 15 чинної Конститу-

ції України закріплює принцип поваги до багатоманітності суспільного життя в Україні. Вона викладена в такій редакції: «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної, ідеологічної багатоманітності». Бажано було б доповнити цю статтю так: «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної, ідеологічної, культурної, етнічної тощо багатоманітності». Закріплення принципу багатоманітності як основи суспільного розвитку означає визнання цінності індивідуального, унікального. Вселяє оптимізм і ст. 23 чинної Конституції України, яка закріплює право кожного «на вільний розвиток своєї особистості». Йдеться про весь спектр особистісних характеристик, зокрема й екзистенціальних.

Так само в ст. 24 підкреслено: «Не може бути привілеїв та обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, <...> за мовними та іншими ознаками» (курсив автора – В. Б.). Переважна більшість цих ознак – це ознаки т.з. есенціального плану. Очевидно, що в Конституції України мають бути закріплені також соматичні права людини, на чому наголошують науковці-конституціоналісти та філософи права. На жаль, юридична практика значно слабше реагує на людську індивідуальність. Стара державоцентристська доктрина з її «буквою» закону та стандартним підходом до людини ще доволі впливатимуть на буття українців у праві.

Постмодерний образ людини з акцентом на її індивідуальність, творчість, відкритість тощо, сприяє формуванню значно повнішої правосуб'єктності людини, ніж традиційне позитивістське спрощене бачення її. Поруч із правоздатністю, дієздатністю, деліктоздатністю ця людина виступає творцем права та його захисником.

Підсумовуючи сказане вище, можемо зробити висновок про те, що постмодерністське трактування людини є своєрідним ключем до формування правосуб'єктності людини-особистості. Визнання правом складності та проблематичності людського буття долає спрощений підхід до розуміння правосуб'єктності людини, сформований модерним раціоцентризмом, і стає засадою формування індивідуалізованої правосуб'єктності, що має прийти на зміну наявній абстрактній, стандартизованій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гришук О. Людська гідність в праві: філософський аспект: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.12. Харків, 2008. 38 с.
2. Петриківська О. Філософська антропологія як методологія синтезу знань про людину: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: спец. 09.00.02 «Діалектика та методологія». Одеса, 2007. 18 с.
3. Максимов С. «Образ человека» и «образ права»: к конституированию предмета правовой антропологии. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. 2000. № 474. С. 44–48.
4. Патеї-Братасюк М. Антропоцентрична теорія права. К., 2010. 395 с.
5. Максимов С. Правовая реальность: опыт философского осмысления: монография. Х.: Право, 2002. 328 с.
6. Плотников Н., Хаардт А. Предисловие редакторов. Персональность – тема и проблема современной мысли. Персональность. Язык философии в русско-немецком диалоге: научн. сб. / под. ред. Н. Плотникова, А. Хаардта, при участии В. Молчанова. М.: Модест Колеров, 2007. С. 7–19.
7. Братасюк В. Правова реальність як форма прояву інтелектуальної традиції епохи (на матеріалах романо-германської правової сім'ї): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». К., 2005. 20 с.
8. Губерський Л., Кремень В., Ільїн В. Філософія: Історія. Суспільство. Освіта. К.: Вид. центр «Київський університет», 2011. 591 с.
9. Філософія: світ людини. Курс лекцій: навчальний посібник / В. Табачковський, М. Булатов і ін. К.: Либідь, 2003. С. 57–91.
10. Табачковський В. Образ людини: від «родової всезагальності» до «тотальної індивідуальної екзистенції». Людина в есенціальних та екзистенціальних вимірах. К.: Наукова думка, 2004. С. 9–83.
11. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. М.: Изд-во МГУ; Инфра-М; Норма, 1998. 623 с.
12. Фальковський А. Постмодерністський образ людини та сучасні правові трансформації. Антропологія права: філософський та юридичний вимір: статті учасників Другого всеукраїнського круглого столу, м. Львів, 1–2 грудня 2006 р. Львів: Край, 2007. С. 305–311.
13. Архипов С. Суб'єкт права. М., 2004. С. 14–79.
14. Лук'янець В. Постмодернізм: пошуки шляхів до самотрансгресуючої та саморефлектуючої універсальності. Вступ. Постмодерн: переоцінка цінностей: зб.наук. праць. Вінниця: Універсум, 2001. С. 7–16.
15. Куцупал С. Французька філософія другої половини ХХ ст.: дискурс із префіксом «пост-»: монографія. К.: Парапан, 2004. 424 с.
16. Удовика Л. Розширення меж правового буття людини як закономірність розвитку права. Антропологія права: філософський та юридичний вимір: статті учасників Другого всеукраїнського круглого столу, м. Львів, 1–2 грудня 2006 р. Львів: Край, 2007. С. 285–304.
17. Гомілко О. Глобальні трансформації людської тілесності. Людина і культура в умовах глобалізації: зб. наук. статей. К.: Парапан, 2003. 400 с.
18. Kaufmann A. Uberder Wissenschaftlichkeitder Rechtswissenschaft. Ansätze zu einer Konvergenztheorie der Wahrheit "Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie". LXXII/4 (1986). S. 58–69.
19. Погребняк С. Основоположні принципи права: автореф. ... докт. юрид. наук. Харків, 2009. URL: <http://bihun.in.ua/ua/jushits/jurhit/article/680/>.
20. Покровский И. Основные проблемы гражданского права. 3-е изд., стереотип. М., 2001. С. 121.